

Αρ. Πρωτ. 46/2021 (Green Tank)
Αθήνα, 5/10/2021

Σχόλια και προτάσεις ως συμβολή στη διαβούλευση επί του Σχεδίου για το Περιφερειακό Πρόγραμμα Νότιο Αιγαίο 2021-2027

Με το παρόν κείμενο, το Green Tank¹ και το Cyclades Preservation Fund² αποτυπώνουν τις απόψεις τους στον νέο κύκλο διαβούλευσης για το Περιφερειακό Πρόγραμμα «Νότιο Αιγαίο 2021-2027».

Το παρόν συμπληρώνει τη συμμετοχή του Green Tank στις προηγούμενες διαβουλεύσεις που είχε οργανώσει η Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης, τόσο με το ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο επί του Κειμένου Αρχών όσο και επί των Στρατηγικών Ολοκληρωμένης Χωρικής Ανάπτυξης (ΟΧΑ). Πλέον το κείμενο που έχει τεθεί σε διαβούλευση παρέχει μεγαλύτερη λεπτομέρεια τόσο ως προς την στόχευση και τις δράσεις που προβλέπεται να χρηματοδοτήσει, όσο και ως προς την κατανομή των πόρων.

Σημειώνουμε ωστόσο ότι απουσιάζει η παρουσίαση της Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων του Προγράμματος βάσει της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ η οποία θα πρέπει να συνοδεύει το Πρόγραμμα και να τεθεί σε σχετική διαβούλευση.

Επισημαίνουμε επίσης την περιορισμένη διάρκεια της διαβούλευσης και το γεγονός ότι η προθεσμία υποβολής σχολίων συμπίπτει με την προτιθέμενη υποβολή του Προγράμματος στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, γεγονός που αποδυναμώνει την έννοια της διαβούλευσης και τη συμμετοχή διαφορετικών εμπλεκόμενων φορέων στην υπό διαμόρφωση εταιρική σχέση του Προγράμματος.

Ακολουθούν οι βασικές παρατηρήσεις επί του Σχεδίου Περιφερειακού Προγράμματος «Νότιο Αιγαίο 2021-2027». Όπως και στις προηγούμενες διαβουλεύσεις, σημείο αφετηρίας αποτελεί το γεγονός ότι η νέα προγραμματική περίοδος, 2021-2027, παρέχει πολλές δυνατότητες για τον **πράσινο μετασχηματισμό σημαντικών κλάδων της οικονομίας της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου**, ξεκινώντας από τον τουρισμό που είναι κυρίαρχος κλάδος, αλλά και άλλων όπως είναι η ενέργεια, η πρωτογενής παραγωγή και παράλληλα η προστασία και βιώσιμη διαχείριση του φυσικού περιβάλλοντος.

1. Πράσινη μετάβαση και πορεία προς τη βιώσιμη ανάπτυξη: Η νέα προγραμματική περίοδος περιέχει πολλές δυνατότητες υποστήριξης της πράσινης μετάβασης της Περιφέρειας συμβάλλοντας καίρια στον Κεντρικό Στόχο του Προγράμματος περί «διασφάλισης της βιώσιμης ανάπτυξης και της αειφορίας των πόρων». Για να επιτευχθεί ωστόσο αυτή η μετάβαση απαιτείται μία οριζόντια ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής

¹ The Green Tank: <https://thegreentank.gr>

² Cyclades Preservation Fund: <https://cycladespreservationfund.org/>

διάστασης σε όλους τους άξονες του Προγράμματος, η οποία αν και αποτελεί ζητούμενο δεν αποτυπώνεται στις Προτεραιότητες και τις Δράσεις του. Συγκεκριμένα, ένα πολύ μεγάλο μέρος των επενδύσεων και μάλιστα υπό την Προτεραιότητα 2 (Αειφορική ανάπτυξη – βιώσιμη διαχείριση των πόρων) αφορά στην ολοκλήρωση βασικών περιβαλλοντικών υποδομών (διαχείρισης απορριμμάτων, αποβλήτων, ύδρευσης), δεσμεύοντας 63% των πόρων αυτής της Προτεραιότητας, αντί του πράσινου μετασχηματισμού των κλάδων της οικονομίας της Περιφέρειας. Μεγάλο μέρος των επενδύσεων και από την Προτεραιότητα 6 (Ολοκληρωμένη Βιώσιμη Ανάπτυξη) επίσης κατευθύνεται σε τέτοια έργα. Μάλιστα, δεν είναι σαφές αν οι επενδύσεις σε άλλες Προτεραιότητες, όπως είναι η Προτεραιότητα 1 ενσωματώνουν οριζόντια τη στόχευση της πράσινης μετάβασης ή αφορούν ευρύτερα στη διαφοροποίηση της παραγωγικής βάσης και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της Περιφέρειας, χωρίς να δίνεται βαρύτητα στην θεματική στόχευση των επενδύσεων.

Προτείνεται να εμπλουτιστούν οι προβλέψεις ανά Προτεραιότητα (1-6) και να αναθεωρηθούν ανάλογα οι δυνητικές δράσεις της κάθε μίας με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι σαφές ο προσανατολισμός ότι **η Περιφέρεια επιδιώκει να έχει ενεργό ρόλο και συμμετοχή στην πράσινη μετάβαση** επενδύοντας στον πράσινο μετασχηματισμό των κλάδων της οικονομίας της. Ενδεικτικά, στην Προτεραιότητα 3, οι Δράσεις θα πρέπει να μην εξαντληθούν στη βελτίωση του οδικού δικτύου και των λιμενικών εγκαταστάσεων αλλά να επιδιώκουν στην προώθηση επιλογών χαμηλού ή μηδενικού άνθρακα. Μία άλλη περίπτωση αφορά στην ανάγκη να αναφερθεί ρητά ότι οι Δράσεις Δ.5.1-Δ.5.3 που χρηματοδοτούνται από το ΕΚΤ+ θα συμβάλουν στη δημιουργία πράσινων θέσεων εργασίας και την αντίστοιχη ανάπτυξη των απαραίτητων δεξιοτήτων του ανθρώπινου δυναμικού της Περιφέρειας.

Επιδιώκοντας να συνεισφέρουμε σε αυτή την κατεύθυνση σας έχουμε ήδη καταθέσει την έκθεση «[Ευκαιρίες χρηματοδότησης για ένα βιώσιμο μέλλον κατά την περίοδο 2021-2027](#)»³ η οποία εντοπίζει από τις μία τις δυνατότητες χρηματοδότησης και από την άλλη τις προοπτικές που δημιουργούνται για συγκεκριμένους κλάδους της οικονομίας. Η έκθεση εκπονήθηκε στο πλαίσιο έργου που συγχρηματοδοτείται από το Cyclades Preservation Fund, το Ionian Environment Foundation και το Ίδρυμα Καπετάν Βασίλη και Κάρμεν Κωνσταντακόπουλου.

- 2. Διαφοροποίηση παραγωγικού μοντέλου νησιών της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου:**
Στο κείμενο του Προγράμματος διατυπώνεται ως κεντρικός στόχος του Προγράμματος «*η ενίσχυση και διαφοροποίηση του παραγωγικού συστήματός της (Περιφέρειας), με την υιοθέτηση μιας στρατηγικής διαφοροποίησης του τουριστικού προϊόντος, η διασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης και της αειφορίας των πόρων και η ενίσχυση της χωρικής και κοινωνικής συνοχής προ όφελος των κατοίκων και των επισκεπτών της*». Αν και ο κεντρικός στόχος είναι στη σωστή κατεύθυνση, αναγνωρίζοντας ιδιαιτερότητες και ανάγκες της Περιφέρειας, από τις στρατηγικούς στόχους και τις προτεραιότητες που προτείνονται δεν

³ The Green Tank. 2021. Ευκαιρίες χρηματοδότησης για ένα βιώσιμο μέλλον κατά την περίοδο 2021-2027. <https://bit.ly/3g0uNLg>

διαφαίνεται διαφοροποίησή τους ή και των επιμέρους δράσεων ανά νησί ή ομάδα νησιών στην οποία κατατάσσεται τα κάθε νησί, με εξαίρεση την Προτεραιότητα 6, η οποία ωστόσο αφορά ένα συγκεκριμένες περιοχές υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις.

Προτείνεται 1), να υπάρξει **μεγαλύτερη εξειδίκευση** των προτεραιοτήτων και ειδικά όσον αφορά στην Προτεραιότητα 1, ώστε οι πόροι να κατευθυνθούν για την κάλυψη των διαφορετικών αναγκών του κάθε νησιού. Κατ' ελάχιστον θα πρέπει οι προτεινόμενες δράσεις να διαφοροποιηθούν ανά ομάδα νησιών. Μία τέτοια προσέγγιση θα βοηθήσει και στη διαφοροποίηση της παραγωγικής βάσης μεταξύ των νησιών ώστε να μειωθεί η εξάρτηση από τον τουρισμό, π.χ. με την ανάπτυξη βιώσιμης γεωργίας και αλιείας και ευρύτερα του πρωτογενούς αλλά και του δευτερογενούς τομέα (π.χ. κτηνοτροφικά προϊόντα, αλίπαστα), στην ενίσχυση νέων επιχειρήσεων και πρωτοβουλιών και στη διεύρυνση δραστηριοτήτων υποστηρίζοντας ενδεικτικά εκείνες που προωθούν βελτίωση πρακτικών υφιστάμενων μονάδων προς πιο βιώσιμες λύσεις (π.χ. ελαχιστοποίηση χρήσης πόρων, προώθηση κυκλικής οικονομίας). Κλειδί στο πλαίσιο αυτό είναι η συμπληρωματική χρηματοδότηση από άλλα προγράμματα και άλλα ταμεία (σημείο 7 παρακάτω).

Προτείνεται 2) πέρα από την πρόβλεψη για τη στήριξη επενδυτικών σχεδίων μικρού προϋπολογισμού, να προβλεφθεί **μεγαλύτερο εύρος δικαιούχων** (ομάδες στόχου) των παρεμβάσεων, υπό κάθε στρατηγικό στόχο και προτεραιότητα. Με αυτόν τρόπο θα μπορέσει να αξιοποιηθεί μεγαλύτερο μέρος του παραγωγικού δυναμικού της Περιφέρειας που περιλαμβάνει μία δυναμική κοινωνία των πολιτών, με τους οργανισμούς και φορείς της (όπως είναι οι περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις με διαφορετικές νομικές μορφές), καθώς και πολλές πρωτοβουλίες της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (ΚΑΛΟ). Σημειώνεται ότι οι πρωτοβουλίες της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας αντιμετωπίζονται μόνο στην Προτεραιότητα 5 της κοινωνικής ένταξης, αντί να θεωρούνται αναπόσπαστο τμήμα της αναπτυξιακής προοπτικής της Περιφέρειας και άρα να είναι δυνητικοί δικαιούχοι.

- 3. Βιώσιμος τουρισμός:** Ενώ στο Πρόγραμμα και στον Κεντρικό Στόχο αυτού αναγνωρίζεται και ορθά γίνεται αυτό, η ανάγκη διαφοροποίησης του ίδιου του τουριστικού μοντέλου που τα τελευταία χρόνια έχει κυριεύσει την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, δεν δίνεται έμφαση και δεν κατευθύνονται πόροι για την ενίσχυση προϊόντων και υπηρεσιών που έχουν στόχο συγκεκριμένα τον περιβαλλοντικά βιώσιμο τουρισμό. Για παράδειγμα, ενώ είναι θετικό ότι με τη δράση Δ.1.2 προβλέπεται η ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος της Περιφέρειας μέσα από ψηφιακές εφαρμογές, από μόνη της αυτή η δράση, όσο και σημαντική κι αν είναι, δεν αρκεί. Πρέπει να συνοδεύεται και από τη δημιουργία προϊόντων, υπηρεσιών και τελικά τουριστικών εμπειριών, που επιτρέπουν στον επισκέπτη να γνωρίσει από κοντά – εντός των ορίων της φέρουσας ικανότητας του κάθε τόπου, αυτό το φυσικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα, πρέπει να αξιοποιηθούν οι πόροι της νέας προγραμματικής περιόδου για την ενίσχυση διαφορετικών μορφών τουρισμού, όπως είναι ο φυσιολατρικός, ο περιπατητικός, ο οικοτουρισμός, ο τουρισμός της υπαίθρου. Αυτές οι μορφές τουρισμού μπορούν να συνδυαστούν και με την προώθηση και ανάδειξη στοιχείων πολιτιστικού και ιστορικού

ενδιαφέροντος, διαμορφώνοντας νέα προϊόντα όπως «διαδρομές σπάνιων βοτάνων», «διαδρομές νερού» - στέρνες - χείμαρροι, κλπ). Άλλες εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι ο γεωλογικός τουρισμός, ο ερευνητικός τουρισμός, ο τουρισμός για εθελοντισμό. Συνδυαστικά αυτές οι πρόσθετες επιλογές μπορούν όχι μόνο να διευρύνουν την τουριστική περίοδο αλλά και να έχουν ετήσια διάρκεια

Επιπρόσθετα, η διαφοροποίηση του τουριστικού προϊόντος μπορεί να γίνει συνδυαστικά με εκείνη της διαφοροποίησης της παραγωγικής βάσης της Περιφέρειας, εάν προωθηθεί συγκεκριμένα ο τουρισμός που συνδέεται με τον πρωτογενή ή τον δευτερογενή τομέα (π.χ. αγροτουρισμός, οινοτουρισμός, γαστρονομικός τουρισμός, αλιευτικός τουρισμός, κτλ). Ωστόσο, το Πρόγραμμα δεν δίνει αυτή την κατεύθυνση με αποτέλεσμα στο μέλλον η αξιοποίηση των πόρων να μην μπορεί να διαφοροποιηθεί ανάλογα με το ένα πρόκειται για τον εκσυγχρονισμό μίας υφιστάμενης ή την ανάπτυξη μίας διαφοροποιημένης τουριστικής δραστηριότητας.

Προτείνεται να προστεθεί ως κατεύθυνση, στη Δράση Δ.1.6 ή ως χωριστή Δράση *Δ.1.7* εφόσον πρόκειται για έργα που απευθύνονται σε επιχειρήσεις, και αντίστοιχα ως κατεύθυνση στη Δράση 4.7 ή ως χωριστή δράση *Δ.4.8*, **η προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού που συνδέονται με τη φύση** (π.χ. φυσιολατρικός, περιπατητικός, οικοτουρισμός, τουρισμός υπαίθρου κτλ) **καθώς και τη βιώσιμη πρωτογενή και δευτερογενή παραγωγή** (π.χ. αγροτουρισμός, οινοτουρισμός ή γαστρονομικός τουρισμός). Για τον δεύτερο τομέα, θα πρέπει να προβλεφθεί η συμπληρωματικότητα και από το Πρόγραμμα Υδατοκαλλιεργειών, Αλιείας και Θάλασσας καθώς και από το Στρατηγικό Σχέδιο για τη νέα ΚΑΠ 2023-2027.

Επιπλέον όσον αφορά τον τουρισμό, δεν δίνεται επαρκής έμφαση στον συνολικό σχεδιασμό για αλλαγή του τουριστικού μοντέλου και προτύπου κάθε νησιού με τις δράσεις που θα υλοποιηθούν από μεμονωμένες επιχειρήσεις του τουριστικού κλάδου, υφιστάμενων ή νέων (π.χ. μέσω των Δράσεων Δ.1.2, Δ.1.5, Δ.1.6) και εκείνων που θα υλοποιηθούν από τις αρμόδιες αρχές (π.χ. μέσω των Δράσεων Δ.4.6 και Δ.4.7). Το γεγονός αυτό μειώνει τη δυνατότητα δημιουργία βιώσιμων – πράσινων – τουριστικών προορισμών, στους οποίους ο επισκέπτης θα βιώνει μία διαφορετική εμπειρία από τη στιγμή που καταφθάνει στο νησί (π.χ. με άφιξη σε αναβαθμισμένους εξηλεκτρισμένους λιμένες), κατά τη διάρκεια των εσωτερικών μετακινήσεων (π.χ. με τη βελτίωση των υποδομών των ΜΜΜ, τη δημιουργία υποδομών ηλεκτροκίνησης ειδικά για τοπικά και δημοτικά μέσα μεταφοράς, η παροχή προς ενοικίαση εναλλακτικών μέσων, όπως τα ποδήλατα ή τα ηλεκτρικά ποδήλατα ή scooters με τους αντίστοιχους σταθμούς φόρτισης καθώς και πεζοδρόμων, ποδηλατοδρόμων), την πρόσβαση σε εναλλακτικά σημεία ενδιαφέροντος (π.χ. με την προώθηση εναλλακτικών προορισμών με σύγχρονες παροχές όπως είναι οι ψηφιακές εφαρμογές και οι ηλιακοί σταθμοί φόρτισης συσκευών) αλλά και τη διασφάλιση υπηρεσιών διαμονής και εστίασης που εφαρμόζουν πρακτικές ενεργειακής αποδοτικότητας και βιώσιμης διαχείρισης των φυσικών πόρων και χρήσης του νερού. Η ενίσχυση καλών πρακτικών χρήσης νερού (π.χ. η αντιμετώπιση απωλειών από τον εξοπλισμό και τα εσωτερικά δίκτυα κτιρίων, η

εγκατάσταση μικτών νερού-αέρα ειδικότερα δε στα μικρότερα νησιά της περιφέρειας), με έμμεσο πρόσθετο όφελος τη μείωση των ενεργειακών καταναλώσεων παραγωγής και διανομής ύδατος, από ιδιώτες και επιχειρήσεις, αφορά ιδιαίτερα σε νησιά των οποίων τα συστήματα βασίζονται σε μονάδες αφαλάτωσης ενώ συμπληρώνουν τις δράσεις εκείνες που προβλέπονται να υλοποιηθούν από φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης στη Δράση Δ.2.6. Συνεπώς, απαιτείται μεγαλύτερη έμφαση στον σχεδιασμό και την επιλογή των δράσεων ώστε τελικά να αλληλο-συμπληρώνονται και να βοηθήσουν στον μετασχηματισμό των τόπων ενδιαφέροντος. Μόνη θετική εξαίρεση αποτελεί η πρόβλεψη για προώθηση του βιώσιμου τουρισμού υπό την Προτεραιότητα 6, αν και δεν είναι σαφές ότι ο σχεδιασμός των ΟΧΕ θα κατευθύνει και τις επενδύσεις από άλλες Προτεραιότητες, π.χ. Προτεραιότητα 1 και 3.

Προτείνεται, 1) κατ' ελάχιστον οι δράσεις που θα υλοποιηθούν σε συγκεκριμένες περιοχές που είναι επιλέξιμες υπό την Προτεραιότητα 6 (αστικά κέντρα για τη Δράση Δ.6.1 και μικρά νησιά από τη Δράση Δ.6.2) να σχεδιαστούν με το παραπάνω σκεπτικό **συνολικού σχεδιασμού** ώστε οι παρεμβάσεις να είναι συνεκτικές.

Προτείνεται, 2) η ρητή αναφορά σε **δράσεις προώθησης του βιώσιμου τουρισμού και βιώσιμων υποδομών που να τον υποστηρίζουν**, τόσο από μεμονωμένους ιδιώτες και επιχειρήσεις όσο και από τους φορείς της αυτοδιοίκησης σε άλλες προτεραιότητες καθώς και η πρόβλεψη σχετικού ολοκληρωμένου σχεδιασμού με τη συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων φορέων.

- 4. Προστασία και αποκατάσταση της βιοποικιλότητας:** Παρόλο που το πρόγραμμα αναγνωρίζει τις «κρίσιμες» ανάγκες προστασίας και αποκατάστασης της βιοποικιλότητας, δεν περιλαμβάνει κανένα μέτρο σε αυτή την κατεύθυνση. Το γεγονός αυτό προβληματίζει λαμβάνοντας υπόψη ότι η Περιφέρεια συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο αριθμό περιοχών Natura 2000 σε σύγκριση με τις υπόλοιπες Περιφέρειες της χώρας και ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά κάλυψης (37%) της χώρας. Επισημαίνεται ότι με βάση τον σχεδιασμό που έχει εκπονήσει το ίδιο το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, δηλαδή το Πλαίσιο Δράσεων Προτεραιότητας, καταγράφονται και κοστολογούνται μέτρα προτεραιότητας ειδικά για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου και αφορούν τόσο εντός όσο και εκτός των περιοχών Natura 2000, όπως είναι δράσεις διαχείρισης των περιοχών, δράσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης, καθώς και έργα ερμηνείας περιβάλλοντος ή σήμανσης, περίφραξης δημιουργίας διαδρομών που από τη μία προστατεύουν ευαίσθητα οικοσυστήματα και από την άλλη τα αναδεικνύουν, καθώς και δράσεις αποκατάστασης εκείνων που έχουν κατακερματιστεί ή υποβαθμιστεί.

Προτείνεται στους ειδικούς στόχους της Προτεραιότητας 2, η **συμπλήρωση ενός ακόμα στόχου για «Διατήρηση και Αποκατάσταση της Βιοποικιλότητας»**. Με αυτό τον τρόπο οι πόροι του Προγράμματος της Περιφέρειας θα συμπληρώσουν εκείνους του τομειακού προγράμματος για τις δράσεις και τα μέτρα που ήδη προβλέπονται στο ΠΔΠ 2021-2027. Επίσης μπορούν να καλύψουν πρόσθετες ανάγκες εκτός των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες για τη Φύση αλλά που θα συνδράμουν στους

στόχους τόσο της ευρωπαϊκής (με ορίζοντα το 2030) όσο και της εθνικής Στρατηγικής για τη Βιοποικιλότητα.

5. **Καθαρή ενέργεια:** Οι επενδύσεις που αφορούν στη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου είναι ιδιαίτερα περιορισμένες καθώς επικεντρώνονται στη βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας του δημόσιου τομέα και όχι ευρύτερα την πράσινη ενεργειακή μετάβαση της Περιφέρειας. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπάρχει ουδεμία αναφορά σε έργα Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, αποθήκευσης ενέργειας ώστε να προωθηθεί η απεξάρτηση της Περιφέρειας από ρυπογόνους και οικονομικά επιβαρυντικούς πετρελαϊκούς σταθμούς. Το γεγονός είναι αξιοσημείωτο ειδικά λόγω της εμπειρίας της Τήλου όπου λειτουργεί ο πρώτος υβριδικός σταθμός ενέργειας από ΑΠΕ σε Μεσογειακό νησί.

Προτείνεται: 1) η **διεύρυνση των δικαιούχων** σε δράσεις εξοικονόμησης και βελτίωσης ενεργειακής αποδοτικότητας, συνδυαστικά με τις Προτεραιότητες 1 και 2, και διευκρίνιση των δυνατοτήτων συγχρηματοδότησης από άλλα Ταμεία . Αυτή η πρόβλεψη είναι απαραίτητη για μία συνολική επενδυτική προσέγγιση από ενδιαφερόμενες επιχειρήσεις που επιδιώκουν να συμμετέχουν στην πράσινη και ψηφιακή μετάβαση.

Προτείνεται: 2) η προσθήκη δράσεων για την **προώθηση της καθαρής ενέργειας** (ΑΠΕ και αποθήκευση ενέργειας) υπό την Προτεραιότητα 2 λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, και τη φέρουσα ικανότητα του κάθε νησιού.

Προτείνεται 3) η συμπερίληψη της υποστήριξης δημιουργίας, λειτουργίας και εγκατάστασης **ενεργειακών κοινοτήτων** από την τοπική κοινωνία ώστε να ενισχυθεί η συμμετοχή τους στην ενεργειακή μετάβαση καθώς και η διαφοροποίηση του εισοδήματος στην Περιφέρεια.

6. **Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και πρόληψη κινδύνων:** Ενώ στην εισαγωγική ενότητα του Προγράμματος δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ανάγκη θωράκισης της Περιφέρειας και των νησιών της από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, η οποία ορίζεται ως στρατηγική επιλογή, οι επενδυτικές προτεραιότητες που καταγράφονται αφορούν κυρίως σε παραδοσιακά τεχνικά έργα, ακόμα κι αν είναι μικρής κλίμακας, όπως είναι η διευθέτηση ρεμάτων και τα αντιπλημμυρικά έργα, χωρίς καμία αναφορά ή πρόβλεψη για αποκατάσταση της φύσης και αξιοποίησης φυσικών πράσινων υποδομών. Όμως πλέον γίνεται όλο και πιο αποδεκτό ότι λύσεις που είναι βασισμένες στη φύση είναι ιδιαίτερα αποδοτικές. Οι λύσεις αυτές μπορούν να ενισχύσουν την άμυνα και την αντιμετώπιση ακραίων καιρικών φαινομένων, π.χ. να ενισχύσουν την αντιπλημμυρική προστασία, και την αντιμετώπιση προβλημάτων διάβρωσης που εντοπίζονται σε ορισμένα νησιά, ενώ παράλληλα συντελούν στην αποκατάσταση της φύσης. Τέτοιες λύσεις μπορούν επίσης να συνδράμουν στον εμπλουτισμό του υδροφόρου ορίζοντα και στην ολοκληρωμένη διαχείριση υδατικών πόρων, για παράδειγμα με συλλογή και αξιοποίηση βρόχινου και πλημμυρικού νερού, με ανακύκλωση και επαναχρησιμοποίηση ύδατος.

Προτείνεται 1): η προσθήκη προβλέψεων για **φυσικές πράσινες υποδομές ή λύσεις βασισμένες στη φύση**, γεγονός που θα ευθυγραμμίσει το Πρόγραμμα με την υποχρέωση δέσμευσης πόρων για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας αλλά και θα της επιτρέψει να εφαρμόσει τις δεσμεύσεις που απορρέουν από τη νέα Στρατηγική της ΕΕ για τη βιοποικιλότητα για το 2030.

Προτείνεται 2) η **οριζόντια εξέταση κάθε προτεινόμενου έργου** υπό την οπτική της Ολοκληρωμένης Διαχείρισης Υδατικών Πόρων και εξέτασης εναλλακτικής λύσης βασισμένης στη φύση» (Nature Based Solution) για προτεινόμενα τεχνικά έργα διευθέτησης ρεμάτων και αντιπλημμυρικών έργων

- 7. Συμπληρωματικότητα πόρων:** Από το κείμενο του Προγράμματος απουσιάζει όπως και από το Κείμενο Βασικών Αρχών, η αναλυτική παρουσίαση της συμπληρωματικότητας των πόρων από άλλα Προγράμματα (π.χ. τομεακά) και Ταμεία (Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, ΚΑΠ, κτλ), ανά Προτεραιότητα και Δράση. Το γεγονός αυτό μειώνει την ικανότητα κατανόησης των συνολικών πόρων που θα διοχετευτούν στην Περιφέρεια και δεν αποτυπώνει κάποιον ευρύτερο σχεδιασμό (πέραν όσων αναφέρονται στο ΕΣΠΑ) για τις επενδυτικές επιλογές που μέχρι στιγμής έχουν ενταχθεί στο έργο.

Προτείνεται η παρουσίαση της συμπληρωματικότητας των πόρων ανά Πρόγραμμα και Ταμείο και η συνολική παρουσίαση με άλλες προσαρμογές του Προγράμματος πριν την τελική υποβολή του στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Η συνδυαστική χρηματοδότηση με τη βέλτιστη αξιοποίηση των δυνατοτήτων των διαφορετικών προγραμμάτων και πηγών χρηματοδότησης θα είναι εξαιρετικά σημαντική για την προώθηση και τελικά την εδραίωση ενός βιώσιμου μοντέλου ανάπτυξης για τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου.